

הרב אליהו בקשי-דורון חינוך בנות לתפילה

פתיחה
א. תפילת חנה המדברת על ליבה
ב. מצות התפילה ותקנות חז"ל
ג. מהו חינוך
סיכום

פתיחה

בפנימייה באולפנא ובמסגרות חינוך לבנות מתלבטים כיצד לחנך את הבנות ולקיים תפילה. האם להתפלל בציבור יחד עם כל הבנות וכיצד, האם להתפלל בכל כיתה, כשהתפילה תהיה משותפת, האם להעמיד בת שליחת ציבור כדי להתפלל במשותף, בקטעים מסוימים, כאמירת הלל וכדומה (האם לשמוע בפנימייה קריאת המגילה במניין של בנות וכדו'). מחנכות רבות מתלבטות כיצד לתת לבנות את החוויה המיוחדת של התפילה, כשאצל הבנים התפילה מורגשת בעיקרה בתפילה בציבור, בנוסח, בניגונים ובקיום התפילה והלכותיה. והשאלה מה הדרך שנלך בה בכדי לחנך בנות לתפילה, בכדי למצוא את הדרך הנכונה לחינוך בנות לתפילה, נכון לזכור מהי תפילה, ומהו חינוך.

א. תפילת חנה המדברת על ליבה

התפילה נראית בעינינו כמצווה שעיקרה בציבור המתקיימת על ידי הגברים החייבים בה, כשהנשים מתלוות אליהם, אע"פ שאין חיבות בכל התפילות. ראייה זו בטעות יסודה, והמקור לתפילה והלכותיה יש בו להוכיח שהנשים לא רק מצוות בתפילה, אלא שעיקר התפילה ומהותה נלמדו מתפילת אישה.

חנה זכתה להיות לא רק אם שמואל הנביא, חנה היא גם אם התפילה לפי שמתפילתה למדו חז"ל כיצד להתפלל ומהי תפילה, את המצווה ל"עובדו בכל לבבכם" שממנו למדו את מצות התפילה מן התורה. ו"איזוהי עבודה שבלב זו היא תפילה"¹ מקיימים בכל יום בעמידה, בלחש בעריכת שפתיים מבלי השמעת קול, וזאת על יסוד הכתוב בתפילת חנה "וחנה מדברת על ליבה רק שפתייה נעות וקולה לא ישמע"², אע"פ שהתפילה עבודה שבלב היא, בתפילה החיוב לבטא את הדברים בשפתיים, כפי שעשתה חנה "וחנה מדברת", והדיבור צריך להיות בלחש, כשהקול אינו נשמע, כחנה שנאמר בה "וקולה לא ישמע".

¹ תענית ב', ע"א.
² שמואל א', א', י"ג.

ויש להתבונן במיוחד בתפילה זו ומדוע דווקא סגנון התפילה של חנה נקבע כצורת התפילה לדורות. והדברים מתבארים בתחילת הפסוק המגדיר את תפילת חנה "וחנה מדברת על ליבה". חנה כאישה מרת נפש, עקרה שבאה אחת לשנה לשפוך את דאגתה בבית ד', אינה פורצת בזעקה מתוך הלב הכואב, היא עומדת בשקט לא טבעי וממלמלת, עד שחשבה עלי הכהן לשכורה. אולם השקט הנפשי הוא משום ש"חנה מדברת על ליבה". חנה אינה מתפללת מתוך הלב הכואב וזועקת מתוכו אל ד', אלא "על הלב" ודרכו אל ד'. בתפילתה עובדת היא על ליבה להאמין בד' לבטוח בו ולבקש ממנו את בקשתה, ועושה זאת רק כששפתיה נעות וקולה לא ישמע, משום שהדיבור הוא אל הלב פנימה, וזו עיקרה של התפילה. כ"עבודה שבלב זו היא תפילה". לעבוד בתפילה בדיבור שפתיים אל הלב, להאמין ולבטוח בקב"ה, ומתוך הביטחון והאמונה בלב לבקש מהקב"ה את הנדרש.

מהכתוב "וחנה מדברת על ליבה", לומדים חז"ל לא רק את מהות התפילה כעבודה על הלב, מפסוק זה לומדים חז"ל את גדלותם של הצדיקים, וכך שנינו:

"הרשעים ברשות לבם, (תהלים י"ד, א') 'אמר נבל בלבו', אבל הצדיקים לבם ברשותם הה"ד (שמואל א' א', י"ג): 'וחנה היא מדברת על לבה'..."

(אסתר רבה י', ג')

הלב, שבו הרצונות והנטיות, אצל הרשעים "הם ברשות ליבם". הרצונות שבלב שולטים בהם ומעשיהם נעשים בהתאם לרצון ליבם. ואילו הצדיקים לבם ברשותם שנאמר "וחנה מדברת על ליבה". הצדיקים שולטים על רצון הלב ומנחים אותו בדרך האמת. וזו היא עבודה שבלב, שהלב יהיה ברשותו, בשליטתו של האדם, ועמו יעבוד את ד' כי רחמנא ליבא בעי, וזו היא העבודה העצמית שבתפילה.

ב. מצות התפילה ותקנות חז"ל

מצות התפילה מהתורה היא העבודה שבלב, כהגדרת הרמב"ם בהל' תפילה:

"מצות עשה להתפלל בכל יום שנאמר (שמות כ"ג, כ"ה): 'ועבדתם את ד' אלוהיכם'. ומפי השמועה למדו שהעבודה זו היא תפילה שנאמר (דברים י"א, י"ג): 'ולעובדו בכל לבבכם', איזוהי עבודה שבלב זו היא תפילה. ואין מנין התפילות מן התורה, ואין משנה התפילה מן התורה, ואין לתפילה זמן קבוע".

(פרק א', ה"א)

לאחר שהגדיר הרמב"ם שהמצווה מן התורה היא בתפילה כעבודה שבלב, ומן התורה אינה מוגדרת בזמן, כתב שם בהלכה:

"ולפיכך נשים ועבדים חייבים בתפילה לפי שהיא מצוות עשה שלא הזמן גרמא, אלא החיוב מצוה זו כך הוא שיהא אדם מתחנן ומתפלל בכל יום ומגיד שבחו של הקב"ה ואח"כ שואל צרכיו".
(שם, ה"ב)

לאחר שהרמב"ם מגדיר שעיקר התפילה היא מן התורה ונשים חייבות בה, מביא את תקנות חז"ל להתפלל בזמנים קבועים בנוסח קבוע ואת סדרי התפילה והנוסח שקבעו לנו בתפילה. בכל אלה נשים פטורות, אולם בעיקר התפילה שהיא מצוות עשה להתפלל בכל יום נשים חייבות. וכתבו הפוסקים שעל הנשים לקיים מצווה זו בתפילה אחת ביום, כהגדרת הרמב"ם, כשהתפילה אינה מוגבלת בזמן ובמניין. ואת עיקר תפילה זו, כעבודה שבלב, יש לחנך את הבנות החייבות בה, ואינן חייבות בשלוש תפילות בזמן וציבור כאנשים.

הרמב"ם שם כותב שאת המצווה מן התורה להתפלל לקב"ה בכל יום כעבודה שבלב קיימו מימות משה רבינו ועד עזרא, ורק אח"כ כשגלו ישראל, נתערבו בגויים התערבה שפתם ונתמעטו הדורות, התקינו אנשי כנסת הגדולה נוסח קבוע, זמנים קבועים לתפילה וסדרי תפילה קבועים וביצור בכדי שיקיימו את העבודה שבלב כהלכתה. אולם באלה, הזמן גרמא ולא נתחייבו הנשים.

במצוות התפילה אפשר לחוש את דברי המהר"ל על חיוב האנשים במצוות יותר מהנשים. על דברי הגמ':

"גדולה הבטחה שהבטיחן הקדוש ברוך הוא לנשים יותר מן האנשים, שנאמר (ישעיהו ל"ב, ט'): 'נשים שאננות קמנה שמענה קולי בנות בטחות האזנה אמרתי'. אמר ליה רב לרבי חייא: נשים במאי זכיין? באקרויי בנייהו לבי כנישתא, ובאתנויי גברייהו בי רבנן, ונטרין לגברייהו עד דאתו מבי רבנן".

(ברכות י"ז, ע"א)

והקשה המהר"ל, כיצד יהיה שכרן של הנשים שרק ממתנות לבעליהן הלומדים תורה יותר מהלומדים עצמם. ובאר המהר"ל וז"ל:

"יש לשאול למה ועל מה גדולה הבטחה שהבטיח לנשים, ואם שכר הנשים גדול בשביל שמסייעים לבניהם ולבעליהם לתורה, כל שכן ראוי להיות יותר גדול שכר האנשים הלומדים אותה. אמנם יש לך להבין זה מה כתוב שהביא 'נשים שאננות'. כי האיש במה שהוא גבר איננו בעל 'שאנן והשקט' מצד התגברותו והתפעלו, שכן אינם מוכנים גם כן כל כך אל השאנן והמנוחה שהוא העולם הבא עצמו, אבל הנשים ראויים לה מצד עצמם שאינם בני פעולה והתעוררות מצד עצם בריאתם, לפיכך גדולה הבטחה שהבטיח הקב"ה לנשים, יותר מן האנשים מצד השלוח והשאנן שהם מוכנים לכך מצד עצמם כי זה חלק הנשים וראויות לזה ביותר,

ובמעט הסיוע שמסייעים לתורה שכרם גדול, שכל המוכן לכך יכול להשיגו מצד תכונתו. אבל האנשים צריכים מצד זה שיהיו עמלים בתורה יומם ולילה, וזה גופו של הכתוב 'ותגיד לבני ישראל דברים קשים כגידין' שהוא העמל הגדול הזה. אמנם הנשים בלשון רכה כי אינם צריכים כל כך ואעפ"כ הם ראויים לשכר גדול יותר לכך הקדימם הכתוב".

(דרשות המהר"ל, דרוש על התורה)

וביאור דבריו, שהנשים מצד טבען הרך והרגיש קרובות אל הרוחניות, אל העולם הבא ולכל עבודה שבלב ומוכנות לכך מצד טבען, משום רחמנא ליבא בעי, שלא כאנשים שמצד התגברותם ופעלם אינם קרובים אל השקט והשאנן, בטבעם הם יותר החלטיים, קשים וקשוחים הרחוקים מהרוחניות ומעבודת הלב. על כן האנשים נדרשים לעמל ולמצוות רבות כדי להגיע לשלמות, מה שאין כן הנשים שבמעט הסיוע מגיעות לתכלית הרוחניות כי מוכנות הן לכך מצד טבען, ודבריו של המהר"ל מוכחים בהלי' תפילה. שהאנשים שאינם מוכנים לכך מצד טבעם, כדי להתפלל כמו שצריך, לקרוא להקב"ה באמת כדי שיהא קרוב ד' לכל קוראיו, לא הסתפקו חז"ל בעיקר התפילה שהיא עבודה שבלב להתפלל לדי' בכל יום, וקבעו תפילות בזמנים מוגדרים, בנוסח קבוע בציבור ועוד, משום שאנשים בטבעם אינם קרובים אל העבודה ויש להתאמץ בעמל ובציבור. אולם הנשים הקרובות אל ד' מצד טבען ברגשותיהן, בתפילה אחת ליום יכולות להגיע לקרבת ד' ולעבודה שבלב, משום שמטבען לבן ברשותן מרגישות את קרבת ד' בתפילה גם מבלי ציבור, מנין וזמן. ועובדה היא שאישה מרגישה בתפילה בודדת שבלב אל מול הדלקת הנרות שקרובה היא אל ד' יותר מתפילת האיש כשהוא בציבור.

על כן נראה שיש לחנך את הבנות בעיקר לתפילה מתוך הלב, כעבודה שבלב, שבזה הן חייבות ולא בתפילה ציבורית שפטורות ממנה מצד טבען.

ואם תאמר, גם אם אינם חייבות מדוע שלא יתחנכו להתפלל במניין, בזמן ובחוויה ציבורית, ועוד אפשר שהנשים כיום הלומדות יותר, עסקניות יותר ו"אינם קרובות אל השקט והשאנן" כהגדרת המהר"ל, אולי עדיף שאף הן יתאמצו בתפילה כחיוב הגברים, ועדיף לחנך את הבנות שירגישו יותר ויתרגשו מחוייית התפילה כחיוב האנשים. אולם, כדי לשלול דרך זו יש לזכור תחילה מהו חינוך, ומה מטרתו.

ג. מהו חינוך

את המושג חינוך הגדיר רש"י על הכתוב "וירק את חניכיו", וז"ל:

"והוא לשון התחלת כניסת האדם או הכלי לאומנות העתיד לעמוד בה. וכן חנוך לנער, חנוכת המזבח וחנוכת הבית".

(רש"י בראשית י"ד, י"ד)

וביאורו שחינוך הוא לחנוך דבר לקראת ייעודו, כחנוכת בית. וכך גם חניך נקרא מי שנחנך לייעודו. רש"י מזכיר גם את הכתוב במשלי "חנוך לנער על פי דרכו", שבארו שיש לחנך את הנער להתחיל ליישם את ייעודו לעתיד. הפסוק במשלי מגדיר היטב מהו חינוך וכיצד יש לחנך את הנער, שיש לחנכו מתחילת דרכו כדי להכשירו לייעודו, כך שגם כי יזקין לא יסור ממנה. לפי שעיקר החינוך הוא להרגיל את הנער לדרכו בעתיד שגם כי יזקין לא יסור מהחינוך שקבל בנעוריו (גם המושג ללמוד וללמד, יסודו מלשון "מלמד הבקר", שהוא כלי המרגיל את הבהמה ללכת בדרך הישר). ועל כן עיקר תפקידו של המחנך, לא למצבו של התלמיד בהווה, אלא לחנכו לעתיד עד כי גם כי יזקין לא יסור ממנה.

סיכום

לאור הדברים יש לחנך לתפילה או לכל ערך לא על פי הנתונים הקיימים בזמן החינוך, אלא על פי הנתונים שגם כי יזקין לא יסור ממנה, על כן יש לחנך את הבנות לקיים את מצות התפילה בדרך שגם לעתיד יוכלו להתפלל וירגישו את החוויה בתפילה. במסגרת פנימייה או כתלמידות בית הספר, יש את הנתונים לקיים תפילה בציבור או בחלק מהתפילה, אולם בעתיד כשהנשים צופיות הליכות ביתם, או העוסקות במלאכתן (מלבד המורות), לא תוכלנה ולא תהיה להן האפשרות להתפלל ולהרגיש את החוויה הציבורית בתפילה. ורוב רובן תוכלנה לקיים רק את המצווה מדאורייתא להתפלל בכל יום ותו לא. ואם נחנכם להתפלל בדרך שונה למעשה לא חייננו אותן בחנוך לנער על פי דרכו עד כי גם כי יזקין לא יכיר ממנה, ואם נחנכן להתפלל בדרך אחרת. לא רק שלא יתרגלו להתפלל ביחיד כחובתן, החינוך שהורגלו בו להתפלל בציבור בשירה וכדומה, שיקנה להן את חווית התפילה יחסר להם בעתיד. יקשה עליהם להתפלל ביחידות, וככל שירגישו את החוויה הציבורית בתפילה יתקשו לקבל את מעמדן כנשים בעזרה, והדבר יביא לרגשות שאינם נכונים, דוגמת אותם נשים המבקשות כיום, לשנות סדרי בראשית, המבקשות מעמד בקריאה בתורה ובהשתתפות בקהילה, בשירה ובריקודים וכדומה. בכדי למנוע תסביכים אלה, נכון לחנך הבנות לתפילה כפי חובתן להתפלל לדי' בכל יום ביחידות, כשהדגש בחינוך יושב על "איזוהי עבודה שבלב זו תפילה". שתתחנכה הבנות להתפלל בכל יום ביחידות עד שגם כי תזקין לא יסור ממנה. על כן נראה שהדרך הנכונה להרגיל הבנות להתפלל כתפילת חנה ביחידות אל

הלב, כחנה המדברת על ליבה. ברור שהדברים אמורים דרך כלל של כיוון דרך ו"ישמע חכם ויוסיף לקח"³.

³ משלי א', ה'.